

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΣΤΟΥΣ ΑΓΙΟΥΣ ΑΝΑΡΓΥΡΟΥΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Στὸν νάρθηκα τῆς μικρῆς βασιλικῆς τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων στὴν Καστοριά, στὰ σημεῖα ὅπου οἱ τοιχογραφίες τοῦ 12 αἰ. ἔχουν ἐκπέσει, διακρίνονται ἀρχαιότερες παραστάσεις, ποὺ ἀνήκουν στὴν πρώτη τοιχογράφηση τῆς ἐκκλησίας καὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν G. Millet στὶς ἀρχές τοῦ 11 αἰ. (L'École Gr. dans l'Architec. Byzant. σ. 22), τὸν A. Ὀρλάνδο στὰ μέσα τοῦ 11 αἰ. (ABME 4 (1938) 59-60) καὶ τὸν Στυλ. Πελεκανίδη στὶς ἀρχές τοῦ 10 αἰ¹. (Καστορία, 17, πίν. 38α, 41 καὶ Λεύκωμα Διεθνoῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης 1970, σ. 263). Ἡ ὁμοιότητα τῶν θεμάτων καὶ στὰ δύο στρώματα τῶν τοιχογραφιῶν ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ τοιχογράφηση τοῦ 12 αἰ. ἀκολούθησε, ἐν μέρει ἢ συνολικά, τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ πρώτου στρώματος, τοῦ ὁποῖου διακρίνονται οἱ ἐξῆς παραστάσεις: ὁ ἅγιος Βασίλειος καὶ ὁ ἅγιος Νικόλαος στὴν ἄντυγα τοῦ νοτίου τόξου ποὺ στηρίζει τὴν καμάρα τοῦ νάρθηκα· ἕνας ἄγγελος, ὁ ἅγιος Κωνσταντῖνος καὶ ἡ ἁγία Ἑλένη στὸν βόρειο τοῖχο. Δίπλα τους, στὴν ἀνατολικὴ γωνία, στὴ στενὴ ἐπιφάνεια ἀνάμεσα στὴν πόρτα ποὺ ὀδηγεῖ πρὸς τὸ βόρειο κλίτος τῆς βασιλικῆς καὶ στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ νάρθηκα, ὑπάρχει, στὸ ἴδιο πάντοτε στρώμα, τὸ πρῶτο, παράσταση μεσήλικα ἄνδρα σὲ στάση δέησης καὶ ἐπιγραφή γραπτὴ μὲ λευκὸ χρῶμα (Στυλ. Πελεκανίδης, Καστορία, πίν. 41β). Παράσταση καὶ ἐπιγραφή ὡστόσο δὲν εἶναι ἀπολύτως σύγχρονες. Ἡ μορφή τοῦ δεομένου εἶχε ἀρχικὰ ζωγραφιστεῖ, ὅπως ἐξᾴλλου ὅλες οἱ παραστάσεις τοῦ πρώτου στρώματος, σὲ σκοτεινὸ γαλάζιο κάμπο. Ἡ ἐπιγραφή γράφτηκε ἐπάνω σὲ ἀνοιχτὸ καστανὸ χρῶμα, ποὺ κάλυψε τὸν παλιότερο σκοτεινὸ γαλάζιο κάμπο τῆς παράστασης. Κατὰ τὸν ἐπιχρωματισμὸ ἡ μορφή τοῦ δεομένου διατηρήθηκε σχολαστικὰ ἀνέπαφη. Καλύφθηκε μόνον ἕνα μέρος τοῦ ὄμου καὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονά του. Ποιὰ ἦταν ἡ αἰτία τῆς ἐπέμβασης; Πρόκειται γιὰ ἀπροσεξία ἢ γιὰ ἠθελημένη διόρθωση τῶν ἀναλογιῶν τοῦ δεομένου;

Ἡ χρονικὴ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὴν παράσταση καὶ στὴν ἐπιγραφή δὲν εἶναι μεγάλη, γιατί ἡ μορφή τῶν γραμμάτων αὐτῆς τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ὄλων τῶν ὑπολοίπων ἐπιγραφῶν τοῦ πρώτου στρώματος, παρὰ τίς ἐπιμέρους

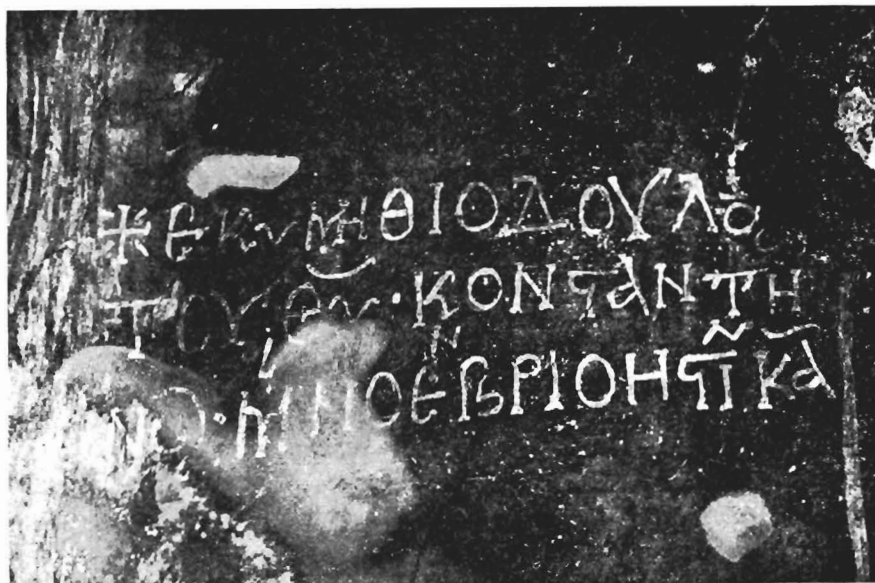
---

1. Εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ κάθε βοήθεια τοὺς καθηγητές μου κ.κ. Στυλ. Πελεκανίδη καὶ Λ. Πολίτη, τὸν κ. Κ. Χατζηψάλτη καὶ τὸν κ. Γ. Τουράτσογλου.

διαφορές, ἔχουν κοινὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἀνήκουν στὴν ἴδια ὁμάδα (πίν. I, III/1, 2, 3).

Ἡ ἐπιγραφή εἶναι γραμμένη μὲ κεφαλαῖα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, γράμματα σὲ τρεῖς στίχους (εἰκ. 1). Ἡ στενότητα τοῦ χώρου ἀνάγκασε τὸν γραφέα νὰ συμπτύξει τὶς λέξεις, τοῦ τρίτου κυρίως στίχου. Ἔτσι δημιουργήθηκαν ὀρισμένες δυσκολίες στὴν ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς.

Μήκος στίχων 30 ἑκατοστά. Ὑψος γραμμάτων 2-3 ἑκατοστά.

Εἰκ 1. Ἡ ἐπιγραφή

Στίχ. 1. ΕΚΥΜΗΘΙ. Κατ' ἐξοχὴν χριστιανικὴ ἔκφραση τοῦ «ἀπέθανε». Συναντᾶται ὁμοίως καὶ στοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς· ἤδη στὸν Ὅμηρο, μεταφορικά, μὲ τὴ σημασία τοῦ «ἀποθνήσκω»: «κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον» (Ἰλ. Α 241). Ἀνάλογη μεταφορικὴ σημασία ἔχει καὶ τὸ ρῆμα «ἐτελειώθη» (L a m p e, A Patristic gr. lex. 1383). Ἡ προσδοκία τῆς ἀνάστασης τῶν νεκρῶν καθιέρωσε στὰ χριστιανικὰ χρόνια τὴν πεποίθηση ὅτι θάνατος δὲν σημαίνει τέλειος ἀφανισμὸς ψυχῆς καὶ σώματος, ἀλλὰ κοίμησις προσωρινὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς τῆ Μέλλουσα Κρίση. «Καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς: Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται· ἀλλὰ πορεύομαι ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν. εἶπον οὖν οἱ μαθηταὶ αὐτῷ· κύριε, εἰ κεκοίμηται, σωθήσεται. εἰρήκει δὲ ὁ Ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ἐκεῖνοι δὲ ἔδοξαν ὅτι περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου λέγει» (Ἰω. ΙΙ, 11-13). «Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ τόπος κοιμητήριον ὠνόμασται,

ίνα μάθης ὅτι οἱ τετελευτηκότες οὐ τεθνήκασι, ἀλλὰ κοιμῶνται καὶ καθεύδουσιν» (Ἰωάννης Χρυσόστομος, Τὰ χωρία ὅπως καὶ ἄλλα σχετικὰ καὶ στὸν Ν. Β e e s, *Die Griech.-Christ. Inschrif. des Peloron. Isthmos-Korinthos*, 69).

Γιὰ τοὺς ἐπιγραφικοὺς τύπους «ἐκοιμήθη», «κοίμησις», «κοιμητήριον» βλ. Ν. Β e e s, ἔ.ἀ., 38. Στυλ. Π e λ e κ a ν ἰ δ η ς, Ἦ ἔξω τῶν τειχῶν παλαιοχρ. βασιλ. τῶν Φιλίππων, ΑΕ 1955, 163, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

Μ, Η ἐνωμένα σὲ συμπίλημα. ὡ ἀντὶ Οἶ. Τὸ ὡ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀλφάβητο τῆς μικρογράμματης γραφῆς. Ἰ ἀντὶ Η (πρβλ. ΕΚΥΜΗΘΙ στὴν ἐκκλησία Egrī Tas τῆς Καππαδοκίας, (Ν. καὶ Μ. T h i e r r y, *Nouvelles Églises rupestres de Cappadoce*, 70, εἰκ. 14), τοῦ 11 αἰ. (J. L a f o n t a i n e - D o s o g n e, *Nouvelles notes Cappadociennes, «Byzantion»*, τ. 33 (1963) σ. 171). Τὰ «λάθη» εἶναι πολὺ συνηθισμένες περιπτώσεις γιωτακισμοῦ (βλ. Γ. Ν. Χ a τ ζ ι δ ἄ κ ι ς, MNE Β', 587-589. Μ. G. L e f e b v e r e, *Recueil des inscript. gr.-chrét. d'Égypte*, XXXVIII). Τὰ λάθη τοῦ γιωτακισμοῦ δὲν ὀφείλονται μόνο στὴν ἀμάθεια καὶ τὴν ἀδιαφορία τοῦ γραφέα (G. de J e r p h a n i o n, *Les Églises rupestres de la Cappadoce*, I, 163, 548-9, II, 416-7. J. L a f o n t a i n e - D o s o g n e, ἔ.ἀ., 129). Ἔχουν σχέση καὶ μὲ τὸν προφορικὸ λόγον καὶ τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα (E. L e g r a n d - H. P e r n o t, *Précis de Prononc. gr.* 14. A. M i r a m b e l, *Hist. et Struct. à propos des dialectes neo-hellén. «Glotta»*, τ. 39 (1961), σ. 238 κ.έ.).

Ἦ μεγαλογράμματη γραφή τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Καστοριᾶς ἔχει, ὅπως θὰ δοῦμε, ἔντονες ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν μικρογράμματη. Αὐτὸ τὸ φαινόμενο συναντᾶται στὴν μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ γραφή κυρίως ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 9 αἰ. ὡς τις ἀρχὲς τοῦ 11 αἰ. Στὴν ἴδια ἐποχὴ τοποθετοῦν τὴν ἐπιγραφὴ καὶ τὰ ἀποστρογγυλευμένα, ὄρθια, ἀσταθῆ καὶ χωρὶς καμιά ἐπιμέλεια γράμματα (Α. Σ ι γ ἄ λ a, Ἱστορία τῆς ἑλλην. γραφῆς, 216-217). Ὁ λαϊκὸς τους χαρακτήρας εἶναι φανερός. Τὰ γράμματα ὄλων τῶν ὀρατῶν ἐπιγραφῶν τοῦ πρώτου στρώματος τῶν τοιχογραφιῶν, ὅπως Α, Ε, Κ, Λ, Ν, Υ εἶναι τυπικὰ τοῦ 10 αἰ. (V. G a r d t h a u s e n, *Griech. Palaeogr.* πίν. 3). Οἱ ὁμοιότητες μὲ χρονολογημένα ἀκριβῶς στὸ ἀ' μισὸ τοῦ 11 αἰ. ἀλφάβητα τῆς Καππαδοκίας (J. L a f o n t a i n e - D o s o g n e, ἔ.ἀ., πίν. XXIII) δὲν πείθουν πὼς εἶναι σύγχρονα, γιὰ αὐτὴ ἡ ἀπομονωμένη περιοχὴ τῆς Μ. Ἀσίας ἄρχισε νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἐπίσημη βυζαντινὴ παράδοση μόνο κατὰ τὸν 10 αἰ. (Ν. T h i e r r y, *Notes critiques à propos des peint. rupestres de Cappad.* «*Rev. Et. Byz.*», τ. 26 (1968), σ. 348). Γι' αὐτὸ κάποια καθυστέρηση στὴν ἀφομοίωση τῶν «μητροπολιτικῶν» μορφῶν εἶναι φανερὴ καὶ δικαιολογημένη. Ἦ Καστοριὰ στὸν 10 αἰ. βρίσκεται στὴν περιοχὴ ἀκτινοβολίας τῆς Θεσσαλονίκης. (Γιὰ τὶς προσωρινὲς καταλήψεις τῆς Καστοριᾶς ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους στὸν 10 αἰ. βλ. Ν. C. Μ o u t s o p o u l o s, *Esquisse de l'histoire de remparts de Castoria*, Διεθνὲς Ἰνστιτ. Φρουρίων, Πειπραγμ. Η'

Ἐπιστ. Συνόδου, 76). Ἡ καλλιτεχνικὴ δραστηριότητά της αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ὅπως εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὶς λαϊκὲς τοιχογραφίες τοῦ πρώτου στρώματος στὸν Ἅγιο Στέφανο καὶ στὸν Ταξιάρχη τῆς Μητροπόλεως, ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν Στυλ. Πελεκανίδη στὸ τέλος τοῦ 9 αἰ.- ἀρχὲς 10 αἰ. (Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina, 1964, 351 κ.έ.), καὶ στοὺς Ἁγίους Ἀναργύρους, ἔχει σχέση με ἀνάλογα ἔργα τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴ Θεσσαλονίκη· μετὴν Ἀνάληψη στὸν τροῦλλο τῆς Ἁγίας Σοφίας (N. καὶ M. Thierry, *Ayvali kilisse*, CA, τ. 15 (1965), σ. 145) καὶ τὴν Ἀνάληψη στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς κόγχης στὴ Ροτόντα (A. Ξυγγόπουλος, Ἡ τοιχογραφία τῆς Ἀναλήψεως ἐν τῇ ἀψίδι τοῦ ἁγ. Γεωργ. Θεσσαλ. ΑΕ 1938, σ. 32-53).

Ἡ σύγκριση τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Καστοριάς μετὰ γράμματα ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη τοῦ τέλους τοῦ 9 αἰ. (Ἀνάληψη Ἁγίας Σοφίας), τῶν ἀρχῶν τοῦ 10 αἰ. (ἐπιγραφή τοῦ Λέοντος Χιτζιλιάκη· βρέθηκε κοντὰ στὸ παλιὸ λιμάνι, βρίσκεται σήμερα στὸν αὐλόγυρο τῆς Ροτόντας) καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 11 αἰ. (τοιχογραφίες Ἁγίας Σοφίας, κτητορικὴ ἐπιγραφή καὶ τοιχογραφίες τῆς Παναγίας Χαλκῆων) δείχνει ὅτι τὰ γράμματα τῆς Καστοριάς ἀπομακρύνονται, χωρὶς νὰ ἀποδεσμεύονται, ἀπὸ τὴν παράδοση τοῦ 9 αἰ. καὶ τείνουν σὲ σχήματα ποὺ καθιερῶνται στὴν ἐποχὴ τῆς μεγάλης ἀκμῆς τῶν Μακεδόνων (πίν. 1).

ΔΟΥΛΟΣ. Τὸ Υ εἶναι κεφαλαῖο. Ἡ κατάληξη -ος ἔχει μορφή συμπλήματος (B. A. van Groningen, *Short Manual of gr. palaeogr.* 43). Αὐτὴ ἡ μορφή τῆς κατάληξης -ος (γιὰ ὅλες τὶς μορφές τῆς -ος βλ. G. F. Cernetli, *Sokraščeniija v'grečeskish' rukopisjach' preimuščestvenno ró datirovannym' rukopisjam' S. Peterburga i Moskvu*, πίν. VIII) ἐμφανίζεται στὶς ἐπιγραφὲς λίγο πρὶν τὴν β' χιλιετία καὶ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐπίδρασης τῆς μικρογράμματης γραφῆς στὴ μεγαλογράμματη. Χρησιμοποιεῖται κυρίως στὴ λέξη «ἅγιος» καὶ στὰ ὀνόματα τῶν ἁγίων. Στὸν Ἅγιο Στέφανο καὶ στὸν Ταξιάρχη τῆς Μητροπόλεως, στὸ πρῶτο στρώμα τῶν τοιχογραφιῶν τους, ἡ χρῆση τοῦ συμπλήματος τῆς -ος εἶναι γενικὴ. Στὶς τοιχογραφίες τῆς Καππαδοκίας τὸ συμπλήμα τῆς κατάληξης -ος ἐμφανίζεται λίγο ἀργότερα, στὸ β' μισὸ τοῦ 10 αἰ. (Jerrh, II, 424. N. καὶ M. Thierry, ἔ.α., πίν. 84, 85. J. Lafontaine-Dosogne ἔ.α., πίν. XXIII). Καθυστερημένα ἐμφανίζεται στὴν Καππαδοκία (11-12 αἰ. Jerrh, ἔ.α., I, 384¹ πρβλ. P. L. Vocotopoulos, *Fresques du XI siècle à Corfou*, CA XXI (1971) 157²⁴) καὶ τὸ συμπλήμα Α μέσα σὲ Ο, ποὺ ἀντικαθιστᾷ τὴν λέξη ὁ «ἅγιος» στὶς ἐπιγραφὲς τῶν ὀνομάτων. Στὴν Καστοριά συναντᾶται νωρίτερα· στοὺς Ἁγίους Ἀναργύρους, στὴν ἐπιγραφή τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου (πίν. 1) καὶ στὸν Ἅγιο Στέφανο, στὴν ἐπιγραφή τοῦ ἁγίου Ματθαίου. Ἡ χρῆση του ὡστόσο

I		II	III			IV	V	
1	2		1	2	3		1	2
Α	Α	ΑΑ	α	Αα [ⓐ]	Αα	Α [ⓐ]	Α	Αα
Β	Β	ΒΒ	β		β	β	ΒΒ	ΒΒΒ
	Γ	Γ	Γ		Γ	Γ	Γ	Γ
	Δ	Δ	Δ		Δ	Δ	Δ	Δ
Ε	Ε	Ε	Ε		Ε	ΕΕ	Ε	ΕΕ
Σ			Ϛ				Ϛ	Ϛ
		Ζ					Ζ	
Η	Η	Η	Η	Η		Η	Η	Η
	Θ	Θ	Θ			Θ	Θ	Θ
Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι
ΚΚ	Κ	ΚΚ	Κκ	Κ	Κ	Κ	Κκ	Κκ
	Λ	Λ	λ	λ	λ		λ	λλ
Μ	Μ	Μ	Μ			Μ	Μ	Μ
Ν	Ν	Ν	Νκν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν
		Ξ					Ξ	
Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Οο	Ο
Π	Π	Π	Π				Π	Π
Ρ	Ρ	Ρ	Ρ				Ρ	Ρ
Γ	Γ	Γ			Γ	ΓΓ	Γ	Γ
Τ	Τ	Τ	Τ				Τ	Τ
Υ			Υ			Υ		Υ
	Φ	Φ				Υ	Φ	Φ
Ω	Ω	Ω	ω	ω		ω	ω	ω

Πίν. I - Πίνακας ἀλφαβήτων

I/1-^ς Αγ. Σοφία Θεσσαλονίκης. Κτητορική ἐπιγραφή τροῦλλου τέλος 9 αἰ. I/2-^ς Αγ. Σοφία Θεσσαλονίκης, ἐπιγραφή Ἀναλήψεως στὸν τροῦλλο, τέλος 9 αἰ. II-ἐπιγραφή Λέοντος Χιτζιλάκη, ἀρχές 10 αἰ. III/1-^ς Αγ. Ἀνάργυροι Καστοριάς, ἐπιγραφή Κωνσταντίνου. III/2-^ς Αγ. Ἀνάργυροι Καστοριάς, ἐπιγραφές ἀγ. Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης. III/3-^ς Αγ. Ἀνάργυροι Καστοριάς, ἐπιγραφές ἀγ. Βασιλείου καὶ Νικολάου. IV/^ς Αγ. Σοφίας Θεσσαλονίκης, τοιχογραφίες τοῦ νόθου, ἀρχές 11 αἰ. V/1-Παναγία Χαλκῆων, κτητορική ἐπιγραφή ὑπερθύρου, 1028. V/2-Παναγία Χαλκῆων, τοιχογραφίες, 1028.

στις ἐπιγραφές αὐτῶν τῶν δύο ἐκκλησιῶν (τοιχογραφίες πρώτου στρώματος) δὲν εἶναι καθολικὴ ἀλλὰ μᾶλλον ἐξαιρεσιμὴ.

Στίχ. 2. ΤΟΥ ΘΥ. Sacrum nominum. Συντομογραφία τοῦ Θεοῦ. Τὸ Υ τοῦ ἄρθρου εἶναι κεφαλαῖο. Τὸ υ τοῦ «Θεοῦ» μικρό. Υ ἢ υ γράφεται χωρὶς διάκριση ἀπὸ τὸν γραφέα τῆς ἐπιγραφῆς. Μετὰ τὸ «Θεοῦ» τελεία.

«Ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ». Χαρακτηριστικὸς καὶ πολὺ γνωστὸς χριστιανικὸς ἐπιγραφικὸς τύπος. Ἐδῶ τὸ ἀρχαιότερο παράδειγμα στὴν Καστοριά καὶ ἀπὸ τὰ πρωϊότερα γνωστά μου παραδείγματα.

Ἐπιγραφή μὲ παρόμοιο περιεχόμενο στὸν 11 αἰ. δὲν ὑπάρχει, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, στὴν Καστοριά. Στὸν 12 αἰ. (1198) ἀνήκει ἓνα χάραγμα στὴ δυτικὴ ὄψη τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων (ABME τ. 4 (1938), σ. 58, εἰκ. 40¹) μὲ τὸν ἐξῆς τύπο: «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - μήνας - ἡμερομηνία - ἔτος - ἰνδικτιῶνα», ποῦ εἶναι καὶ ἡ χαρακτηριστικώτερη μορφή του γιὰτι περιέχει πλήρη χρονολογία. Στὸ τέλος τοῦ 13 αἰ., στὸ 1295 καὶ 1297 (ABME, ἔ.ἀ., 58 εἰκ., 40^{2,3}), ἀνήκουν δύο ἀκόμη χάραγματα μὲ παρόμοιο περιεχόμενο στὴ δυτικὴ ὄψη τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων. Τὸ πρῶτο: «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - ἔτος». Τὸ δεύτερο: «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - μήνας - ἡμερομηνία - ἔτος - ἰνδικτιῶνα». Ἐνα τέταρτο χάραγμα, ἀδημοσίευτο, στὸ ἴδιο μέρος ἀρχίζει μὲ τὸ «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ...». Στὸ τέλος τοῦ 13 αἰ., ἢ ἀρχὴς τοῦ 14 αἰ. τοποθετεῖ ὁ Α. Ὁρλάνδος (ABME, ἔ.ἀ., 115) τὴν ἐπιγραφή τοῦ Θεοδώρου Λιμνεώτη, ὁ ὁποῖος εἰκονίζεται σὲ στάση προσφορᾶς στὸν νάρθηκα τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, κάτω ἀπὸ τὴν σκάλα πρὸς τὸ ἀσκηταριὸ (ABME, ἔ.ἀ., εἰκ. 80, 81 καὶ Σ. Πελεκανίδης, Καστορία, πίν. 99α). Ἐχει παρόμοιο τύπο: «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - μήνας» καὶ «ἔτος» συμπληρώνει ὁ Α. Ὁρλάνδος. Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν προσθήκη, ἡ ἡμερομηνία τοῦ θανάτου θὰ πρέπει, βάσει τοῦ ἐπιγραφικοῦ τύπου, νὰ παρεμβληθῆ ἀνάμεσα στὸν μήνα καὶ στὸ ἔτος. Στὸν 14 αἰ. δὲν ὑπάρχει ἀνάλογο παράδειγμα στὴν Καστοριά. Στὸν 15 αἰ. χρονολογοῦνται δύο γραπτὲς ἐπιγραφές, καὶ πιθανῶς, μιὰ τρίτη, στὶς παραστάσεις κοιμηθέντων, ποῦ εἰκονίζονται σὲ στάση δέησης στὴ νότια ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ Ταξιάρχη τῆς Μητροπόλεως. Ἡ πρώτη εἶναι τοῦ 1436 (ABME, ἔ.ἀ., 103, εἰκ. 69¹, 72). Προηγεῖται τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ μὲ τὸν τύπο τοῦ «μνήσθητι Κύριέ μου Χριστέ τῆ δούλη σου Εὐφροσύνη» καὶ ἀκολουθεῖ «ἐκοιμήθη - μήνας - ἡμερομηνία - ἔτος». Ἡ δεύτερη εἶναι τοῦ 1439 (ABME, ἔ.ἀ., 103, εἰκ. 69², 70). Ἀκολουθεῖ τὸν πλήρη τύπο: «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - μήνας - ἡμερομηνία - ἔτος - ἰνδικτιῶνα». Στὴ μεταγραφὴ (ἔ.ἀ. 103) τὸ ὄνομα τοῦ μήνα γράφεται συντομογραφικὰ καὶ ἡ ἡμερομηνία παραλείπεται λόγῳ ἀβλεψίας, ἐνῶ διακρίνονται πολὺ καθαρὰ στὴν ἐπιγραφή καὶ στὸ πανομοιότυπο (ἔ.ἀ., 101, εἰκ. 69²), «Ἰουλίῳ ΚΑ'». Ἡ τρίτη ἐπιγραφή

(ABME, ἔ.ἄ., 102, εἰκ. 71), «ἐκοιμήθη ἡ δούλη τοῦ Θεοῦ μηνὶ ἔτους», δὲν ἔχει οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ, οὔτε τοῦ μήνα οὔτε καὶ τὸ ἔτος. Μήπως ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἀτέλειωτη; Στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Μαγαλειοῦ ὑπάρχει ἐπιγραφή τοῦ 1505 (ABME, ἔ.ἄ., 166, εἰκ. 114. Πελεκανίδης, ἔ.ἄ., πίν. 176) μὲ παρόμοιο τύπο: «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - ἔτος» δίπλα σὲ μορφή δεομένου.

Ὁ ἐπιγραφικὸς αὐτὸς τύπος ἦταν εὐρύτατα διαδεδομένος. Ἀνάλογα παραδείγματα ἀπὸ τὸν 10 αἰ. καὶ μετὰ στὴν Θεσσαλονίκη (Μ. Δήμιτσας, Μακεδονία, 544. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Θεσσαλονίκης ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικά, 14. καὶ Μ. Σωτηρίου. Ἡ βασ. τοῦ ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης 22, 8), στὴν Θράκη (Α. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, Ἀρχαιότητες καὶ ἐπιγρ. τῆς Θράκης, συλλεγ. κατὰ τὸ ἔτος 1885, προσετέθησαν καὶ τινες ἐπιγρ. Μακεδονίας, ΕΦΣΚ, Παράρτημα τοῦ 17 τόμου (1887) 101). Σὲ ἐπιγραφή Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1387 (C. G. Curtis - Σ. Ἄριστάρχης, Ἀνέκδ. ἐπιγρ. Βυζαντίου, ΕΦΣΚ, Παράρτημα 16 τόμου (1885) 38, ἀριθ. ΡΜΘ'), στὴν Μ. Ἀσία (ἐπιγραφή τοῦ 10-11 αἰ. Η. Grégoire, Recueil des inscript. gr. chrét. d'Asie Mineure, ἀριθ. 337, τοῦ 1006 στὰ Θυάτεια, ἔ.ἄ., ἀριθ. 327, τοῦ 1118 στὸν Ἅγιο Νικόλαο στὰ Μύρα, ἔ.ἄ. ἀριθ. 292), στὴν Καππαδοκία (στὸ παρεκκλήσι τοῦ Δανιήλ μὲ ἀρχαϊκὲς τοιχογραφίες, J e r h., ἔ.ἄ., I, 173, στὸν Ἅγιο Βασίλειο βορείως τῆς Djemil, ἔ.ἄ., II, 125, στὴν ἁγία Βαρβάρα ἀρχὲς 11 αἰ., ἔ.ἄ., II, 308, σὲ ἐγχάρακτη ἐπιγραφή στὴν κοιλάδα τῆς Ἁγίας Βαρβάρας, ἔ.ἄ., πίν. 185, 2. Η. Rott, Kleinasiat. Denkmaler... 145, σὲ δύο ἐπιγραφὲς τοῦ 1293 στὸ Ὀρτάκιοϊ, J e r h. II, 243, Rott, 150. Η. Grégoire, Rapport sur un voyage d'exploration... BCH τ. 33 (1909) ἀριθ. 93-94, ἐπιγραφὲς τοῦ 15 αἰ. BCH 33 (1909), ἔ.ἄ., ἀριθ. 63-64), στὴν Κύπρο (ἐπιγραφή τοῦ 1009 στὸν νάρθηκα τῆς Παναγίας Ἀσίνου, A. Parageorghiou, Masterpieces of the Byzant. Art of Cyprus, 17, πίν. XIII, σὲ ἐνθυμήσεις κυπριακῶν χειρογράφων τοῦ 13-14 αἰ¹. Κυπρ. Σπ. 15 (1951) ἀριθ. 25-62, σὲ τρεῖς ἐγχάρακτες ἐπιγραφὲς τοῦ 14 αἰ. Κυπρ. Σπ. 4 (1940) 28, 29, 31). Στὴν Αἴγυπτο ἐπικρατεῖ ὁ τύπος «ἐκοιμήθη ὁ μακάριος» (L e f e b v e r e, ἔ.ἄ., καὶ κυρίως ἐπιγραφὲς τῆς Rodah, σ. 33 κ.ἑ.) εἶναι ὅμως παλαιότερος τοῦ προηγουμένου.

Καὶ οἱ δύο τύποι ἀναφέρονται στὸ γεγονός τοῦ θανάτου, γι' αὐτὸ μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ ἀκολουθεῖ μόνον ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς τῆς κοίμησής του. Ὁ ἐπιγραφικὸς τύπος ἀρχίζει μὲ τὸ «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ», ἀκολουθεῖ τὸ ὄνομα καὶ ἡ ιδιότητα τοῦ νεκροῦ καὶ τελειώνει μὲ τὸν χρονικὸ προσδιορισμὸ. Τὰ δύο πρῶτα μέρη, ποὺ ἀποτελοῦν τὸν κορμὸ τῆς ἐπιγραφῆς, παραμένουν πάντοτε σχεδὸν ἀμετάβλητα. Μεταβλητὸς εἶναι

1. Χρῶστώ τὴν υπόδειξη στὸν κ. Α. Παπαγεωργίου, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ.

μόνον ὁ χρονικός προσδιορισμός. Οἱ δύο παράγοντες του, μήνας - ἡμερομηνία καὶ ἔτος μὲ — συχνά — ἰνδικτιώνα, εἴτε συνυπάρχουν, ὅποτε ἔχουμε πλήρη χρονικὸ προσδιορισμό, εἴτε ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο παραλείπεται. Στὴν περίπτωση ποὺ ὁ χρονικός προσδιορισμός περιέχει μόνο μῆνα καὶ ἡμερομηνία ἢ ἀναφορὰ στὴν ἡμερομηνία δὲν γίνεται πάντοτε μὲ τὴν χρονικὴ δοτικὴ, π.χ. «ἀπριλίῳ Η'», ἀλλὰ μὲ τὴν ἐμπρόθετη αἰτιατικὴ πληθυντικοῦ «εἰς τὰς» (G r é g o i r e, ἀριθ. 327, 337. BCH 33 (1909), ἔ.ἀ., ἀριθ. 71, ὅπου ὁ χρονικός προσδιορισμός ἐκτὸς ἀπὸ τὸν μῆνα καὶ τὴν ἡμερομηνία περιέχει καὶ ἰνδικτιώνα, ἀριθ. 85-87, ὅπου ἀντὶ τοῦ «ἐκοιμήθη» χρησιμοποιεῖται τὸ «ἐτελειώθη»), ἢ σπανιότερα ἐνικοῦ «εἰς τὴν» (σὲ ἐνθυμήσεις κυπριακῶν χειρογράφων Κυπρ. Σπ. τ. 15 (1951), ἀριθ. 35, 39. 17 (1953), ἀριθ. 39, 77. 23 (1959), ἀριθ. 39). Χρήση τῆς «εἰς τὰς» γιὰ προσδιορισμὸ ἡμερομηνίας συναντᾶται καὶ σὲ ἐπιγραφὰς διαφορετικοῦ περιεχομένου (M. R e s t l e, Byzant. wall paint. in Asia Minor, I, 141). Εἶναι μορφὲς τῆς δημοτικῆς (γιὰ τοὺς δημοτικούς τύπους στὶς καππαδοκικὲς ἐπιγραφὰς καὶ γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα μελέτης τους βλ. Λ. Π ο λ ί τ η ς, Βυζαν. ἐπιγραφικά, «Ἑλληνικά», τ. 24 (1971), σ. 126). Ἐμφανίζονται στὸν 9-10 αἰ. ποὺ εἶναι περίοδος γενικωτέρων μεταλλαγῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας.

Στὶς δύο ἐπιγραφὰς τοῦ Ὁρτάκιοι μετὰ τὸ «ἐκοιμήθη...» διευκρινίζεται ὁ τόπος ταφῆς: «ἔθετο ἐν τῇ ἀγία μονῇ ταύτῃ». Γι' αὐτὸ δὲν μπορούμε νὰ δεχτοῦμε μὲ βεβαιότητα ὅτι τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιγραφῆς «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ...» στὸν Ἅγιο Στέφανο Καστοριάς, «δηλοῖ σαφῶς ὅτι ἐνταῦθα εἶχε ταφῆ ὁ δωρητὴς Θεόδωρος Λυμνεώτης» (ABME, ἔ.ἀ., 115). Τὸ περιεχόμενο ἔχει περισσότερο χαρακτήρα ἐνθύμησης, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλὰς ἐπιγραφὰς αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι χαραγμένες σὲ πλάκες, ποὺ μὲ μεγάλη πιθανότητα μπορούν νὰ θεωρηθοῦν ἐπιτύμβιες. Οἱ γραπτὲς ἢ οἱ ἐγγράρακτες ἐπιγραφὰς στοὺς τοίχους τῶν ἐκκλησιῶν ἔχουν σαφῶς χαρακτήρα ἐνθύμησης, ὅπως ἀκριβῶς οἱ ἐνθυμήσεις τῶν κυπριακῶν χειρογράφων.

Χαρακτηριστικὸς παλαιοχριστιανικὸς ἐπιτύμβιος τύπος εἶναι «κοιμητήριον διαφέρον» (N. B e e s, ἔ.ἀ., 39). Γνωστότερος, ἀπὸ τὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα (W. P e e k, Griech. Vers - Inschriften. Grab-Epigramme, 83) ἕως σήμερα, εἶναι τὸ «ἐνθάδε κεῖται» ἢ «ἐνθάδε κατάκειται» (P. P e r t r i z e t, Inscript. de Philppes, BCH, τ. 24 (1900), σ. 307. L. R o b e r t, Épitaphes chrétiennes, «Hellenica», τ. I (1940), σ. 33. C. M. K a u f m a n n, Handbuch der Altchristl. Epigr. 63, G r é g o i r e, ἀριθ. 5. BCH, τ. 33 (1909), ἔ.ἀ., ἀριθ. 12, 22, 84. F. P a p a z o g l o u, Épitaphe chrétienne d'Héraclée des Lyncestes, «Recueil de Trav. de la Facul. de Philos. de Beograd», τ. XI-I (1970), σ. 94. Γ. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Ἡ χριστ. κατακόμβη τῆ νήσου Μήλου, ΠΑΑ 1928, 36 N. B e e s, ἔ.ἀ., 56. N. καὶ M. T h i e r r y, ἔ.ἀ., 68, 69. Σ. Π α π α δ ό π ο υ λ ο ς - K. X. Φ α τ ο ύ ρ ο υ, Ἐπιγραφὰς τῆς Πάτμου, 24). Καὶ οἱ δύο τύποι, σὲ σύγ-

κριση με τους προηγούμενους, αναφέρονται στον τόπο ταφής του νεκρού, γι' αυτό και οι σχετικές επιγραφές γράφονται επάνω στους τάφους.

ΚΟΝΣΤΑΝΤΗΝΟΣ. Ο αντί Ω. Φαινόμενο πολύ συχνό. Το Ω σχεδόν λείπει από τη Καππαδοκία. (Jerph., έ.ά., I, 165, 197, 292. Ν. και Μ. Thiergy, έ.ά. 112). Η αντί Ι. Το όνομα γράφεται συχνά με την ίδια ορθογραφία (Ν. και Μ. Thiergy, έ.ά. 107). Για τις ταλαιπωρίες του ονόματος βλ. Ch. Makaronas, Via Egnatia and Thessal., Stud. Repres. to D. M. Robinson, I, 383⁸). Το Α επηρεασμένο από το α μικρό. Κωνσταντίνος ονομάζεται ο δεόμενος άνδρας κάτω από την επιγραφή. Εικονίσθηκε σ' αυτή την στενή επιφάνεια του ανατολικού τοίχου του νάρθηκα γιατί δέεται προς τον ομώνυμο του άγιο Κωνσταντίνο. Είναι, πιθανώς, κάποιος δωρητής της εκκλησίας των Άγιων Αναργύρων, άν και δέν κρατά, όπως συνήθως, όμοίωμα εκκλησίας. Παράσταση γενειοφόρου άνδρα σε στάση δέησης και επιγραφή «έκοιμήθη ό δούλος του Θεού Άλέξιος» ύπήρχε στην κάτω ζώνη τοιχογραφιών στον βόρειο τοίχο του νάρθηκα του μικρού βυζαντινού ναΐσκου του Άγίου Νικολάου στη Θεσσαλονίκη. Ό ναΐσκος βρισκόταν πίσω από την Μητρόπολη και κήκε τον Αύγουστο του 1890. Ό Π. Ν. Παπαγεωργίου άναγνώριζε σ' αυτή την πολύ συγγενική παράσταση τον κτήτορα της εκκλησίας (Θεσσαλονίκης ιστορικά και άρχαιολογικά, 14). Μετά το «Κωνσταντinos» τελεία.

Στίχ. 3. $\overset{\eta}{\text{M}} = \text{μη(νί)}$. Άνάμεσα στις συντομογραφίες και γραφές του μηνός, μηνί $\overset{\text{H}}{\text{M}}, \overset{\text{I}}{\text{M}}, \overset{\text{H}}{\text{MHN}}, \overset{\text{H}}{\text{MNI}}$ (N. Bees, έ.ά., 57) περισσότερο γνωστή είναι ή συντομογραφία $\overset{\text{H}}{\text{M}}$ (T. B. Mitford, New Inscript. from Early Christ. Cyprus, «Byzantion», τ. 20 (1950), σ. 174. Στυλ. Πελεκανίδης, Χριστιαν. επιγρ. εκ Καισαρείας της Άνω Μακεδονίας, τόμ. Άμαντου, 467, όπου πολλά παραδείγματα). Στην επιγραφή της Καστοριάς το υπερκείμενο γράμμα (η) δέν είναι Η κεφαλαίο αλλά η μικρό. Είναι παραλλαγή της προηγούμενης συντομογραφίας $\overset{\text{H}}{\text{M}}$ και όφείλεται σε επίδραση της μικρογράμματης γραφής στη μεγαλογράμματη. Δέν μπορεί νά είναι παλιότερη από τον 9 αϊ. Το φαινόμενο είναι σπάνιο, άπ' όσο γνωρίζω. Άνάλογο παράδειγμα σε επιγραφή του 1145 από την Δράμα (Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, έ.ά., 109).

Παραπλήσια με τις δύο προηγούμενες συντομογραφίες του μη(νός) είναι ή συντομογραφία $\overset{\text{h}}{\text{M}}$ που συναντάται στην παλαιοχριστιανική περίοδο. Διαβάζεται κι έδω «μη(ν)» (A vi Yonah, Abbreviations in gr. inscript.

the Near East BC 200-AD 1100, 85). Θεωρεῖται δηλαδή τὸ ὑπερκείμενο γράμμα ὡς τὸ λατινικὸ h, ποὺ ἀντικαθιστᾶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις τὸ ἑλληνικὸ Η (W. Wroth, Catal. of the Imper. Byz. Coins in the Brit. Mus. 331¹, 391, πίν. XLV 16, 17. Byz. Coins in the D. O. Coll. and in the Whittemore Coll. P. Grierson, Part I, Phocas and Heraclius, 274, σημ. 69-71) καὶ ὄχι ὡς τὸ λατινικὸ h (N), ποὺ παρεμβάλλεται ἀνάμεσα στὰ γράμματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου (A. Σιγάλα, 195. H. Longuet, Introduction à la numism. byz. 44) ὁπότε καὶ ἡ συντομογραφία θὰ διαβαζόταν «μ(ή)ν».

^N
NOEBPIO. Τὸ ὑπερκείμενο N εἶναι τὸ γράμμα N κι ὄχι συντομογραφία. Τῆ θέση τοῦ γράμματος τὴν ἐπέβαλε ἡ στενότητα χώρου τῆς ἐπιγραφῆς.

Πρβλ. τὸν τύπο NOENBPIO σὲ ἐπιγραφή τοῦ 1014 ἀπὸ τὴν Ἔφεσο (Grégoire, ἔ.ἀ., ἀριθ. 155) καὶ σὲ ἐπιγραφή στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου στὸ Πάνιον Θράκης (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ἔ.ἀ., 92, πίν. Γ⁴). N ἀντὶ M («συνβίου» ἀντὶ «συμβίου» BSA 15 (1908-9) 183, στὴν κτητορικὴ ἐπιγραφή τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων, Δ. Εὐαγγελίδη, Ἡ Παναγία Χαλκέων, πίν. 1) εἶναι φαινόμενο πολὺ συχνὸ στὶς ἐπιγραφές (N. Βέη, Πεντήκοντα χριστιαν. καὶ βυζαντιακῶν ἐπιγρ. νέαι ἀναγνώσεις, AE 1911, 100) καὶ ὀφείλεται σὲ ἐπίδραση τοῦ προφορικοῦ λόγου.

^{N--}
HÇIKA — Ὁ ἐπιγραφικὸς τύπος «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ» στὴν χαρακτηριστικώτερη μορφή του ἔχει, ὅπως εἶδαμε, μετὰ τὸν μῆνα ἡμερομηνία, ἔτος καὶ ἰνδικτιῶνα. Δὲν θὰ διστάζαμε νὰ διαβάσουμε στὰ τέσσερα τελευταῖα γράμματα κι αὐτῆς τῆς ἐπιγραφῆς κάποια χρονολογία (τὸ Η = ὀγδόη, δηλ. μηνὶ Νοεμβρίῳ ὀγδόη), ἂν μπορούσαμε μὲ βεβαιότητα νὰ διορθώσουμε τὸ ÇIKA σὲ ÇYKA (=6421=912), ἀφοῦ τὸ ἔτος αὐτὸ συμπίπτει μὲ τὴν χρονολόγησι τῶν τοιχογραφιῶν ἀπὸ τὸν Στυλ. Πελεκανίδη στὶς ἀρχές τοῦ 10 αἰ. Λάθη διάφορα σὲ χρονολογίες ἐπιγραφῶν εἶναι κοινὸς τύπος. Ἀντικατάστασις τοῦ Y μὲ I συνηθίζεται στὶς ἀρχές τοῦ 10 αἰ. (A. Τσοπανάκη, Μικρὴ συμβολὴ στὴν ἐξέλιξι τοῦ φωνηεντισμοῦ, τόμος Μ. Τριανταφυλλίδη, 436). Μποροῦμε ὅμως νὰ ὑποστηρίξουμε πὼς γίνονται λάθη φωνηεντισμοῦ (γιωτακισμοὶ) στὶς χρονολογίες; Ἡ ὑπερκείμενη κατάληξι τῆς δοτικῆς -φ σὲ χρονολογίες, ὅπως π.χ. ÇωΠωΝωÇω (I. E. Καραγιαννόπουλος, Βυζαντ. διπλωμ. Α', 251, ἀριθ. 56), «ÇωΔ'» στὴν Κουμπελίδικη Καστοριάς (ABME, ἔ.ἀ., 135), «ÇωΞΑ'» στὴ Ρασιώτισσα Καστοριάς (ABME, ἔ.ἀ., 159) δείχνει πὼς τὰ γράμματα τῶν χρονολογιῶν διαβάζονται ὡς τακτικὰ ἀριθμητικὰ (πρβλ. Καραγιαννόπουλος, 275, ἀριθ. 85) κι ὄχι ὡς γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου.

Ἔτσι ἡ ἀνίχνευση χρονολογίας, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, στὰ τελευταῖα τέσσαρα γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς, ποὺ θὰ ἔδινε ὄχι μόνο τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου ἀλλὰ καὶ τὴν ὀριστικὴ χρονολόγησι τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ πρώτου στρώματος τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων πρέπει νὰ θεωρηθῆ «εὐτυχῆς σύμπτωσης».

Γι' αὐτὸ προτείνεται δευτέρη ἀνάγνωσι, ποὺ δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς τύπους χρονικοῦ προσδιορισμοῦ ἐπιγραφῶν, μὲ παρόμοιο περιεχόμενο.

^N—
HΣΙΚΑ — «εἰς τὴν εἰκοστὴν πρώτην». Ἡ ἀντι ΕΙ, Ι ἀντι Η. Τὸ Ν τοῦ ἄρθρου «τὴν» ὑπερτίθεται λόγῳ στενότητος χώρου. Δὲν εἶναι συντομογραφία. Αὐτὸς ὁ τύπος χρονικοῦ προσδιορισμοῦ εἶναι μοναδικὸς στὴν Καστοριά. Πιθανῶς ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Θεοδώρου Λιμνεώτη στὸν Ἅγιο Στέφανο «ἔκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - μηνῆς», ἂν συμπληρωθῆ μόνον μὲ ἡμερομηνία, εἶναι ἓνα ἀκόμη παράδειγμα συνοπτικοῦ χρονικοῦ προσδιορισμοῦ στὴν Καστοριά μετὰ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ Κωνσταντίνου στοὺς Ἁγίους Ἀναργύρους.

Ἡ ἐπιγραφὴ διαβάζεται συνολικά:

Ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος
τοῦ Θεοῦ Κωνσταντῆ
νος μηνὶ Νοεμβρίῳ εἰς τὴν ΚΑ'.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Ν. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

R É S U M É

Charalambos Bakirtzis, Une inscription de l'église Aghii Anargyroi à Kastoria.

C'est la première fois qu'on publit cette inscription peinte en sec sur les fresques de la première période de l'église Aghii Anargyroi à Kastoria. D'après l'analyse de son type, l'inscription se lit: «Ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Κωνσταντῆνος μηνὶ Νοεμβρίῳ εἰς τὴν ΚΑ'». Au dessous de l'inscription se trouve la figure d'un homme barbu et orant, qui est, peut être, le donateur de l'église.